

Özbekistan'da Siyasi Partiler

Sinan YAZICI*

ÖZ

Siyasi partiler, günümüz toplumlarının siyasi hayatlarını şekillendiren kurumlardır. Aynı zamanda ülkelerde siyasi iradenin oluşumuna ve gelişimine yön verme hususunda siyasi katılım ve karar alma sürecini etkileme ve siyasi iktidarı kullanmada mühim bir role sahiptirler. Özbekistan'da da siyasi partiler, diğer demokrasi ile yönetilen ülkeler gibi, siyasal hayatın önemli bir unsuru olarak ülke siyasetinde önemli bir yere sahiptir. Bu çalışma 1991 yılında bağımsız bir devlet olan Özbekistan'da kurulan siyasi partileri incelemiştir. Çalışmada veriler Türkçe, Özbekçe ve İngilizce yayınlar ve internet sitelerinde yapılan incelemeler sonucunda elde edilmiştir. Kerimov yönetimi, seküler bir anlayış çerçevesinde çok partili sistemin hâkim olduğu demokratik bir rejimi öngörmüştür. Ancak bu rejime aşamalı bir geçiş anlayışını benimsemiştir. Ülkenin siyasi yapısı, yürütme organının güçlü olduğu ve bu kuvvetin de başkanda toplandığı bir sistemden 2023 yılında yapılan Anayasa referandumu ile birlikte yarı başkanlık sistemine dönüşmüştür. Siyasi yapısı oldukça merkezi bir şekilde inşa edilen ülkede siyasi hayat da buna göre şekillenmiştir. Ülkenin benimsemiş olduğu seküler anlayış çerçevesinde ülke bütünlüğü için tehlikeli olabileceği düşünülen milliyetçi ve dini kimliği öne çıkaran muhalif oluşumlar ve partiler tasfiye edilmiştir. Demokrasinin gereği olan çok partili hayata kontrollü bir şekilde geçiş sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Güçlü Yürütme, Yarı Başkanlık Sistemi, Kontrollü Demokrasi, Özbekistan Halk Cephesi, Erk Demokratik Partisi, Özbekistan Halk Demokratik Partisi.

Başvuru / Kabul: 01 Haziran 2024 / 16 Temmuz 2024

Atıf: Yazıcı, S. (2024). Özbekistan'da Siyasi Partiler, *İmgelem*, Özbekistan Özel Sayısı, 123-142.

Political Movements and Parties in Uzbekistan

ABSTRACT

Political parties are institutions that shape the political lives of today's societies. At the same time, they have an important role in guiding the formation and development of political will in countries, influencing the political participation and decision-making processes, and exercising political power. In Uzbekistan, political parties, like other democratic countries, have an important place in the country's politics as an important element of political life. This study examined the political parties established in Uzbekistan, an independent state in 1991. The data in the study were obtained as a result of examinations of Turkish, Uzbek and English publications and websites. The Kerimov administration envisioned a democratic regime dominated by a multi-party system within the framework of a secular ideology. However, it has adopted the understanding of a gradual transition to this regime. The country's political structure has transformed from a system in which the executive branch was strong and this power was concentrated in the president to a semi-presidential system with the Constitutional referendum held in 2023. In the country, whose political structure is built in a very centralized way, political life is shaped accordingly. Within the framework of the initially adopted secular ideology, opposition formations and parties that emphasized national and religious identity, which were thought to be dangerous for the unity of the country, were liquidated. A controlled transition to multi-party life, which is a requirement of democracy, has been achieved.

Keywords: Strong Executive, Semi-Presidential System, Controlled Democracy, Uzbekistan People's Front, Erk Democratic Party, Uzbekistan People's Democratic Party.

*Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Bayburt/Türkiye. E-posta: sinanyazici@bayburt.edu.tr, ORCID Numarası: [0000-0001-9121-4677](https://orcid.org/0000-0001-9121-4677), ROR ID: <https://ror.org/050ed7z50>

Received / Accepted: 01 June 2024 / 16 July 2024

GİRİŞ

Siyasi Partiler, temsili demokrasilerde, toplumdaki grupların, sınıfların ve farklı tabakaların çıkarlarını ve siyasi iradelerini temsil eden siyasi örgütlerdir. Siyasi partiler, günümüz toplumlarının esas kurumlarından biridir. Aynı zamanda temsili demokrasilerde önemli işlevler üstlenen bir kurum olarak siyasi partiler, ülkelerde siyasi iradenin oluşumuna ve gelişimine yön verme hususunda siyasi katılım ve karar alma sürecini etkileme ve siyasi iktidarı kullanmada mühim bir role sahip olmuşlardır (Tojibayevich 2022: 119-120). Diğer Demokrasi ile yönetilen ülkeler gibi Özbekistan’da da siyasi partiler, siyasal hayatın önemli bir unsuru olarak ülke siyasetinde önemli bir yere sahiptirler (Doston 2023: 184).

Türkistan’ın önemli bir ülkesi olan Özbekistan’da gerek Rus egemenliği döneminde gerekse bağımsızlığı elde ettiği dönemde birçok siyasi hareket ortaya çıkmıştır. Bunların bir kısmı da siyasi parti haline gelebilmiştir. 1905 Devriminde Çar Nikola’nın ihtilalcilere Anayasal Monarşi yönünde çeşitli tavizler vermesi sonucunda bu ülkedeki Türkler de çeşitli siyasi oluşumlar meydana getirme çabası içerisinde olmuşlardır. 1917 Ekim Devrimi sürecinde de bu oluşumların devam ettiği görülmüştür. Bu çerçevede Özbek Hanlıklarında Yaş Özbekler, Ceditler gibi hareketlerin varlığından bahsetmek mümkündür. Ancak SSCB’nin kurulması ve hâkimiyetini pekiştirmesi ile bu hareketler, tasfiye edilmiştir. 1980’li yıllara kadar da bu tür hareketlere izin verilmemiştir. Ancak SSCB’de 1980’li yılların ikinci yarısında ortaya çıkmaya başlayan değişim fikrinin getirdiği hürriyet ortamı, ülkede yeni siyasi oluşumlara zemin hazırlamıştır. 31Ağustos 1991 yılında bağımsızlığını elde eden Özbekistan’da birçok siyasi parti kurulmuştur.

Bu çalışma 1991 yılında bağımsız bir devlet olan Özbekistan’da kurulan siyasi partileri incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada veriler Türkçe, Özbekçe ve İngilizce yayınlar ve internet sitelerinde yapılan incelemeler sonucunda elde edilmiştir. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın birinci kısmında Özbekistan’ın 1990 sonrası bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkışı ele alınmıştır. Bu kısımda Sovyetler Birliğinin 1980’li yıllarında gerek iç ve gerekse dış dinamiklerinin tesiriyle ülkenin idari ve siyasi yapısında yaşanan değişim ve bu değişimin Özbekistan’a yansması ortaya konulmuştur. Bu dönemde Özbekistan’da gerek milliyetçi ve gerekse dini siyasi oluşumların ortaya çıktığı bir dönem olduğu anlaşılmaktadır. Özbekistan bu süreçte içte Fergana olayları ile uğraşırken dışta ise Özbeklerin yoğun olarak yaşadığı ülkelerde yaşanan sorunlar ülkeyi etkilemekteydi.

Çalışmanın ikinci kısımda ise Özbekistan’ın siyasi yapısının gelişim süreci ele alınmıştır. Ülkenin siyasi yapısı SSCB’ye bağlı bir cumhuriyet iken tek parti yönetiminde Komünist Parti’nin başta olduğu kovvetler birliği şeklinde yürütmenin güçlü olduğu bir siyasi yapı mevcutken SSCB’nin yıkılışı ile birlikte demokratik bir rejime geçen ülkede siyasi yapının değişme süreci ortaya konulmuştur. Çalışmanın üçüncü kısmında ülkede kurulan siyasi partiler incelenmiştir. Özbekistan’ın bağımsızlık sürecinde ülkeyi yöneten Kerimov idaresi, gerek iç ve gerekse dış dinamiklerin tesiriyle ülkeyi bir anda demokratik yönetime geçirmemiş, bunu aşamalı bir şekilde gerçekleştirme çabası içerisinde olmuştur. Bu nedenle de siyasi yapının başkanın yetkileri elinde topladığı güçlü yürütme yapısından yarı başkanlık sistemine doğru dönüşüm geçirmiştir. Bu durumun ülke siyasi hayatına da yansıdığı görülmektedir. Başlangıçta ortaya çıkan siyasi hareketlerin siyasi parti olmalarına izin verilmemiş, kurulan siyasi partilerin, devlet benimsemiş olduğu aşamalı dönüşüm ve seküler anlayış ile uyumlu olmasına büyük bir önem verilmiştir.

Özbekistan’ın 1990 Sonrası Bağımsız Bir Devlet Olarak Ortaya Çıkışı

Bağımsız Özbekistan devletine doğru giden sürecin temelinde yer alan SSCB’nin ortadan kalkma sürecinin anlatılması Özbekistan’da kurulan siyasi hareketlerin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu çerçevede SSCB’nin yıkılış sürecinin Gorbaçov döneminde açık bir şekilde ortaya çıktığı görülmektedir. Ülkede tek parti yönetimi hâkimdi. Partinin yönlendirmesi ile birlikte üretim araçları burjuvanın elinden alınarak proletarya adı verilen işçi sınıfının diktatoryasına bırakılacaktı. Ortaya çıkan sosyalist devlet de ülkeyi sınıfsız bir topluma ya da devlet aygıtının ortadan kaldırılarak komünist bir topluma doğru götürmesi amaçlanmaktaydı. Ancak sürecin geldiği nokta sosyalist devletin çeşitli sorunlarla yüzyüze kalmasıydı.

Bu çerçevede Komünist Partisi genel sekreteri Mihail Gorbaçov, 1985 yılında göreve geldiğinde durgunlaşan ekonomiyi canlandırmak amacıyla çeşitli iktisadi reformlar yapmaya başlamıştır (Бобобеков vd 2000: 332-336). Ancak bu reformların siyasal sistem değiştirilmeksizin faydalı olmasının mümkün olmadığı anlaşılmış, bu nedenle de siyasal sistemin de değiştirilmesi gündeme gelmiştir. Yapılan değişiklikler Glasnost (Yeniden Yapılandırma) ve Perestroyka (Açıklık) kavramları ile ifade edilmiştir.

Bunlardan Glasnost başlangıçta iktisadi hayatı yeniden yapılandırmayı hedeflemiştir. Ülkede üretim araçları tamamen devletin elinde olduğu için ülke bürokrasisinde çalışan insan sayısı aşırı derecede artmıştır. Bu durum ekonomik durgunluğa sebep olmaktadır. Ancak iktisadi sistem üzerine inşa edilen siyasi sistem değiştirilmeksizin iktisadi alanda yapılan

ıslahatların ülke ekonomisini canlandırması mümkün değildi. Bu nedenle de Prestroyka kavramı çerçevesinde SSCB sisteminin de değiştirilmesi bu değişimi de yapılırken reform aleyhtarlarına karşı halkın desteğini sağlamak, Batı ile aradaki bilgi akışını düzene kavuşturmak için özellikle medya üzerindeki baskıyı kaldırmak hedeflenmiştir. Siyasi sistemde değişime olan ihtiyaç, ilk olarak SSCB Komünist Parti'sinin 1988 yılındaki 19. Konferansında alınan bir dizi kararla kendisini göstermiştir. Bu kararlar, yine 1988'in Aralık ayında Yüksek Sovyet'in yaptığı anayasa değişiklikleriyle gerçekleştirilmiştir. Böylece yasama ve yürütme organları yeniden yapılandırılmıştır.

Yeniden yapılandırma çerçevesinde 1500 olan Yüksek Sovyet'in ye sayısı 542'ye düşürülürken meclisin toplanma sıklığı ise artırıldı (Devlet, 1993: 55-57). Gorbaçov benzer değişimleri hükümet yapısında da yaparak bu yapıyı demokrasilerdeki yürütme organına benzetmeyi hedefledi. 1989'da hkmetin yasama organına sorumluluğunu kabul eden bir kanunu kabul etti.

Bu noktada ise Gorbaçov, hkmetin SBKP'nin denetiminden çıkması ve SSCB'nin yeni temsil organlarının hantal ve yavaş yapıları nedeniyle hkmeti yeterince denetleyemeyeceğini ileri sürerek, kendi kişisel otoritesini de sağlamak amacıyla başkanlık kurumunu oluşturmaya karar verdi. 1990'da da Yüksek Sovyet, başkanlık kurumunun oluşturulması ile ilgili anayasa değişikliğini onayladı. Buna göre; Sovyet başkanı 5 yılda bir yapılan seçimlerle ve genel oyla seçilecekti.

1990 sonbaharında Gorbaçov, Yüksek Sovyet'ten yürütme organının yeterli etkinliği gösteremediği, özellikle bu organın çıkar mış olduğu kararnamelerin bakanlıklar ve bölgesel liderler tarafından dikkate alınmadığını gerekçe göstererek yetkilerini genişletmesini istedi. Bunun zerine de Yüksek Sovyet, Gorbaçov'a Eylül 1990'dan 31 Mart 1992'ye kadar geçerli olmak üzere bir dizi geçici yetkiler verdi. Buna göre; Gorbaçov, ekonomi ve hükümet kadrolarının oluşturulması gibi konularda kararname çıkarma ve gerekli gördüğü durumlarda temsil organlarını feshetme yetkisini elde etti. Gorbaçov'un iktisadi ve siyasi alanda yapmış olduğu reformlar Sosyalist sistemi kökten değişime zorluyordu. Bu durum değişim karşıtı çevrelerin tepkisine sebep oldu. Ayrıca bu reformlar merkezi hükümet ile birlik cumhuriyetleri arasındaki gerilimlerin de yükselmesine sebep olmuştur. 1990 Mart'ında, Sovyet Anayasasının 6. maddesinin kaldırılması, SBKP'nin son kongresi olan 28. Kongrede Yeltsin'in de içinde bulunduğu önemli parti görevlilerinin istifası ve Litvanya, Estonya, Letonya, Rusya ve Ukrayna'nın tek taraflı olarak bağımsızlıklarını ilan etmeleri, SSCB iktidarının sona erme

safhasına ulaşmakta olduğunu göstermekteydi. Bu durum Gorbaçov’a karşı darbenin yapılmasına yol açtı.

Darbeciler arasında başkan yardımcısı Yanayev ve başbakan Valenin Pavlov da vardı. Ancak darbe başarısızlığa uğradı (Zlotnik 2003: 133-136). Üç gün süren Ağustos darbesi, darbecilerin isteklerinin aksine SBKP'nin ve SSCB'nin dağılma sürecini de hızlandırmıştır. Bu kapsamda Ağustos sonunda ise SBKP'nin tüm faaliyetleri askıya alınarak mallarına el konulmuştur. Partinin tamamen dağılması ise 6 Kasım 1991 'de Yeltsin'in partiyi yasaklayan kararnamesiyle olmuştur. SSCB'nin dağılması hızlandı. Yeltsin, darbe esnasında Litvanya, Estonya ve Letonya'nın bağımsızlığını tanıdı. Bundan sonra SSCB'nin yeniden bir arada tutulması için girişilen çeşitli denemelere rağmen, 8 Aralık 1991 'de Rusya, Ukrayna ve Belarus'un ortak kararıyla SSCB'nin dağıldığı resmen ilan edildi. 25 Aralık 1991 'de de Gorbaçov, istifa ederek başkanlık görev ve yetkilerini Yeltsin'e devretti.

SSCB genelinde 1980’lerde görülen iktisadi durgunluk Özbekistan’ı da etkisi altına almıştı. Bu durum, Özbekistan’da da işsizlik oranının yüksek olmasına neden olmuştur. Aynı zamanda Komünist mefkûrenin kendi devamını sağlamaya devam etmesi çabasının da tesiriyle (Xoliqova R. 2021: 20) Özbekler, diğer etnik grupların dışlanmasına neden olmuştur. Böyle bir ortam, Fergana Vadisi’nde yaşayan ve nüfusun % 4’ünü teşkil eden Ahıska Türklerini etkilemiştir. Ahıska Türkleri Özbeklerin saldırılarına uğramış, Haziran 1989’da yaklaşık 200 kişinin ölümü ile sonuçlanan olaylarda (Seferov ve Ayhan 2008: 338) 160 bin civarında Ahıska Türk’ü göç etmek zorunda kalmıştır. Yaşanan olaylar ülkede nüfusun % 11’ini teşkil eden Ruslar başta olmak üzere diğer etnik grupları da tedirgin etmiştir. Bu durumda parti genel yönetiminde değişiklik yapılmasına yol açmıştır.

23 Haziran 1989’da Özbekistan Komünist Partisinin başına çok tanınmayan İslam Kerimov getirilmiştir. Halkına güçlü bir lider olduğunu yaptığı konuşmalarla hissettiren Kerimov işe milliyetçi söylemlerle halkının tarihi mirasına sahip çıkmasının önemine değinirken aynı zamanda Fergana olaylarının tekrar etmesini önlemek üzere toplu gösterileri, toplantıları yasakladığını, ifade ederek başlamıştır. Kitlelere hoş görünmek maksadıyla, kolhoz mensuplarına hususi ev yapma imkânı sağlamış ve hayvancılık yapmaları amacıyla toprak vermiştir (Özlem 2013: 34-37). 21 Ekim 1989’da On Birinci Sovyet Cumhuriyetleri oturumunda SSCB’ye bağlı cumhuriyetlerin dilleri hakkında toplantı gerçekleştirildi. Toplantının sonucunda Özbekçe ÖSSC'nin resmî dili olarak kabul edildi. Bütün devlet memurlarının bu dili bilmesi zorunlu hale getirildi.

Özbekistan’da yaşanan değişimin getirmiş olduğu serbestlik ortamının tesiri ile 1988’de yeni siyasi hareketler ortaya çıkmıştır (Türk 2008: 54-57). Kasım 1988 yılında Abdurrahim Pulatov önderliğinde Halk Hareketi Birliği kuruldu. Bir başka hareket Özbekistan Özgür Gençler Birliği’ydi. Ayrıca kadınlara hitabeden Tumaris Örgütü de kurularak bu oluşumlar Özbekistan siyasi hayatını canlandırmıştır. Halk Hareketi daha sonra Muhammed Salih başkanlığında parti haline geldi. 30 Nisan 1990’da yapılan kurultayda Halk Hareketi Birliği Erk Demokrat Partisi adını alarak yeni tüzüğünü kabul etti. 1990-1992 yılları arasında Erk Demokrat Parti tarafından yayınlanan Erk Gazetesi halk arasında ciddi bir rağbet gördü. Siyasi hayatın canlanması halkın dış dünyaya ilişkin bilinç kazanmasında ve ülkenin bağımsızlığını kazanmasında önemli rol oynadılar.

SSCB’de yaşanan değişimlere koşut bir şekilde SSCB’ye bağlı ÖSSC, 31 Ağustos 1991 yılında bağımsız Özbekistan Devleti haline geldi. Bağımsızlığın ardından Aralık 1991 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde 9 milyon 900 bin 958 oy geçerli sayılmıştır. Seçimlere Ulusal Demokratik Partisi’nin adayı İslam Kerimov ile Erk Partisi’nin lideri Muhammet Salih katılmıştır. 29 Aralık 1991 yılında yapılan seçimlerde geçerli oyların, Muhammet Salih % 12,5’ini, İslam Kerimov ise % 87,1’ini almıştır. Bu seçim sonucunda İslam Kerimov bağımsız Özbekistan devletinin ilk cumhurbaşkanı olmuştur (URL-1).

Bağımsız bir devlet olarak Özbekistan’ın bağımsızlık dönemini iki aşamaya bölüp incelemek uygun düşecektir. Bunlardan biri 1991-2016 yılları arasındaki dönemdir. İslam Kerimov’un Cumhurbaşkanlığı dönemi olarak da ifade edilebilecek bu dönemde ülkede muhalifler baskı altına alındıktan sonra ulus devlet olmanın ve sosyal devleti esas alan piyasa ekonomisini benimsemenin gereği olan reformlar konusunda ilk adımlar atıldı. Demokrasi temelinde yeni bir siyasal iktidar yapısı kurulmaya çalışıldı. Bu çerçevede bağımsızlık ilanının ardından Özbekistan kabul edilen anayasa kapsamında kuvvetler ayrılığı ilkesine dayanan başkanlık sistemini kabul etmiştir. Güçlü başkan, zayıf parlamento yapısı bu bağlamda dikkat çekmektedir (Özlem 2013: 34-38). Son derece geniş yetkilerle donatılan devlet başkanı ülkede kesin hâkimiyetini tesis etmiştir. Ancak yine de kurumsal olarak yasama, yürütme ve yargı gücü ile sivil toplumun temelleri oluşturuldu ve serbest piyasa ekonomisine geçiş başladı. Bu dönemden itibaren güçlü bir devletten güçlü bir sivil topluma kademeli olarak geçiş görevi ana hedef olarak belirlenmiştir.

Bu çerçevede 1991 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Cumhurbaşkanlığına aday olan Muhammet Salih yaşamış olduğu soruşturma ve yurt dışında sürgün hayatı yaşama süreci dikkat çekicidir. Kazakistanlı tanınmış şair Olcas Süleymanov’un kendisini SSCB’nin

dağılıp şairlerin siyasetle meşgul olduğu dönemlerde tanıdığını belirttiği Muhammet Salih, SSCB döneminde bağımsız bir Türk devleti tarih sahnesine Özbekistan’ın çıkması için mücadele etmiş bir yazardır (Toltay 2022: 122). Bu uğurda güçlü bir kalem ve Ceditçi geleneğin bir devamı olarak 1985 yılında “Politbüroya Mektup” adlı eseri ile SSCB’ye muhalefet hareketine katılmıştır. Onun muhalif harekete yazar olarak katılması muhalefete büyük bir güç kazandırmış ve bu doğrultuda kurulan muhalif partide de önemli görevlerde yer almıştır.

Özbekistan Cumhuriyeti Yüksek Konseyinin 18 Kasım 1991 tarihli VIII. oturumunda ulusal referandum yapılması kararı verilmiştir. Bu çerçevede Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Seçimi Hakkında Kanun çıkarılarak seçiminin 29 Aralık 1991 Pazar günü yapılması kararlaştırıldı. Seçim için hazırlıklar yapıldı, 13 ilçe ve 7 bine yakın ilçe seçim komisyonu oluşturuldu (Baxodirovich 2023: 1493). SSCB dönemi muhalefetinin önemli siması olan Muhammet Salih 1991 seçimlerine İslam Kerimov’un rakibi olarak girmiş seçimlerde Salih’in ifadelerine göre seçimleri kendisi kazanmıştır. Ancak seçim kurulu başlangıçta % 33 oy aldığı söylenmiş daha sonra ise seçimlerde % 15 oy aldığı belirtilmiş ve son olarak % 12,5 ile sona erdirilmiş olduğunu belirterek seçimlerde yolsuzluk yapıldığı iddiasında bulunmuştur (Hiro 1994: 177). Seçimlerden sonra Muhammet Salih ve taraftarları kovuşturmaya uğramışlar ve gazeteleri kapatılmıştır. Muhammed Salih yapılan uygulamaların hukuksuz olduğu iddia ettiği için 2 Temmuz 1992 yılında milletvekilliği düşürülmüştür (Türk 2008: 56-58).

Kerimov’un siyasetindeki değişiklikte 1990’lı yıllarda, Kuzey Kazakistan’da Ruslarla Kazaklar arasındaki huzursuzluk, Afganistan savaşı, Tacikistan’daki iç savaş, içeride ise milliyetçi partilerin ve İslami grupların baskısı etkili olmuştur. Kerimov, ne pahasına olursa olsun istikrar sağlamanın önemli olduğu düşüncesinden hareketle daha otoriter bir yaklaşım benimsemiştir. Bu gerekçe ile İslam Kerimov, 1993’ten itibaren yönetim tarzını sertleştirmiştir.

Sertleşme sürecinden Bundan 1992 seçimlerinde Cumhurbaşkanı adaylığı olan Muhammet Salih de nasibini almıştır. O vatan hainliği suçlaması ile tutuklanarak, daha sonra da Azerbaycan’a ve oradan da Türkiye’ye gelmiştir. 1994 yılında da daha fazla kalmasının mümkün olmadığı Türkiye’den ayrılmak zorunda kalır. Almanya’ya daha sonra Romanya, Bulgaristan ve Ukrayna’ya gitmek zorunda kalmıştır. Kendisi güçlü bir şair olan Muhammed Salih kendisi hakkında *Vatan Hainliği* suçlamasında bulunulmasına nazire olarak (Toltay 2022: 126-128) *Vatan Haininin Vatan Sevdası* şiiri ile bu suçlamalara cevap vermiştir. Yani Muhammed Salih için kurulması için büyük bir çaba gösterdiği Özbekistan uğrunda, yine muhalif olarak gurbet hayatı yaşamak zorunda kalmıştır.

Özbekistan Siyasi Yapısı

Özbekistan bağımsızlığını kazandıktan çok kısa bir süre sonra yeni devletin dayanacağı demokratik ve hukuksal çerçeveyi oluşturma (Türk 2008: 56) süreci başlatılmış ve bu süreç günümüze kadar da devam etmiştir. Bu hukuki esas ise ülkede demokrasinin ve pazar ekonomisinin, hukuk devleti ve güçler ayrılığı ilkelerine dayanarak gelişmesi öngörülmüştür. Bağımsızlık öncesi sosyalist rejimle idare edilen ülkede kuvvetler ayrılığı yerine Komünist Parti egemenliğinde kuvvetlerin birliği şeklinde uygulanmaktaydı. Sosyalist rejimler, iktidarın bölünmesi veya kuvvetlerin ayrılmasının sınıflı bir toplum doğurabileceği düşüncesindedir. Bu durumun kişiyi özgür kılmayacağı, kişinin gerçek özgürlüğüne kavuşturulmasının kuvvetlerin birliği şeklinde olabileceğini düşünmekteydiler. Bu nedenle de sosyalist rejimlerde, devlet organları arasında yatay bir yetki bölüşülmesi değil, dikey bir yetki devri söz konusudur.

1980'li yılların sonuna doğru liberal demokrasi anlayışı çerçevesinde devlet yeniden düzenlenmeye başladığı için devlet erki kuvvetler ayrımı şeklinde yeniden düzenlenmeye başlamıştır. Ancak bu ülkelerin liberal demokrasiye geçişleri onların önceki sistemlerini bir anda terk etmesi anlamına gelmediği için sosyalizmden liberal demokrasiye geçiş sürecinin başlangıç safhasında *geniş yetkilerle donatılmış bir başkanlık sistemi* (Asker 2021: 309; Kuleshova 2014: 61-62) uygulamasının varlığından bahsetmek mümkündür.

Özbekistan'ın siyasi yapısının da, yukarıda ifade edildiği gibi, geniş yetkilerle donatılmış bir başkanlık sistemi şeklinde inşa edilmiştir. 4 Ocak 1992 tarihine kadar ülkede cumhurbaşkanı yardımcısı görevi ihdas edilmiştir. Belirtilen tarihte Başbakanlık Kurumu oluşturulmuştur. Başbakanlık bilinen anlamıyla yürütme erki cumhurbaşkanı ile paylaşan siyasi bir kurum değildi. Cumhurbaşkanı aynı zamanda başbakan ve bakanlar kurulunun başkanı şeklinde bir uygulama söz konusuydu (Husanov 2022: 239-240). Bu süreç 27 Ocak 2002 yılında yapılan referandum esasında 24 Nisan 2003 tarihinde Özbekistan Anayasasında yapılan değişikliğe kadar sürdürülmüştür. Belirtilen tarihteki anayasa değişikliğiyle birlikte Cumhurbaşkanının aynı zamanda başbakan olduğuna dair hüküm değiştirilmiştir. Bu değişiklikle birlikte Anayasanın 98. Maddesi yeniden düzenlenmiş yürütme erkinin başbakan tarafından kullanıldığı hükme bağlanmıştır. Böylece geniş yetkilerle donatılmış Güçlü Başkanlık Sisteminden Yarı Başkanlık Sistemine doğru bir dönüşümden söz edilmesi mümkündür.

Anayasada 24 Nisan 2003 yılında yapılan bu düzenleme, sistemin Yarı Başkanlık Sistemine geçildiğini resmi olarak göstermesine rağmen uygulamada cumhurbaşkanı gücünü

korumaya devam etmiştir. Nitekim Özbekistan Anayasasının 98. Maddesinde Bakanlar Kurulunun ayrı birim değil de Cumhurbaşkanının yönetiminde ve denetiminde bir kurum olarak tanımlanmış ve başbakan da cumhurbaşkanı yardımcısı niteliğinde onun emir ve yönlendirmeleri doğrultusunda hareket ettiğini belirtmesi bunu göstermektedir. Bu haliyle başbakan cumhurbaşkanının emir ve tasarruflarına göre hareket eden bakanlıklar arasındaki eşgüdümü sağlayan bir kurum olarak varlığını sürdürmüştür. 16 Nisan 2014 yılında yapılan değişikliklerle hükümet sisteminde bazı önemli değişiklikler yaşanmıştır.

Yukarıda belirtilen Özbekistan Anayasasının 98. Maddesinde yapılan değişikliklerle birlikte bakanlar Kurulunun yetki ve görev alanları açık bir şekilde belirtilmiştir. Böylece başbakan cumhurbaşkanının yardımcısı konumundan yürütme organının ikinci başı konumuna dönüşümü gerçekleştirilmiş oldu. İlgili değişikliklerle birlikte 98. Maddeye göre (URL-2) Başbakan’ın görevlerini Bakanlar Kurulunun faaliyetlerini örgütlendirip yöneteceği Bakanlar Kurulunun etkin bir şekilde işleyişinden sorumlu olduğu, Bakanlar Kurulu toplantılarına başkanlık edip onun kararlarını imzalayacağı Özbekistan Cumhuriyeti kanunlarının verdiği diğer görevleri yerine getireceği hükme bağlanmıştır. Başbakanın seçimi de Özbekistan Cumhuriyeti Âli Meclisi Yasama Meclisine en fazla milletvekili kazanan siyasi parti veya en fazla milletvekili kazanan birkaç siyasi parti tarafından sunulacağı şeklindeki hükümlerle birlikte Yarı Başkanlık sistemi ve parlamenter sistemlerindeki Başbakanlık mevkiinin seçilme şekliyle oldukça örtüşür bir hale getirilmiştir.

Özbekistan’ın yasama erki 8 Aralık 1992’de yürürlüğe giren Özbekistan Anayasası’na göre yasama organı Âli Meclis adı verilen parlamentodur. Bu meclis devletin en yüksek yasama organıdır. Yine SSCB döneminde yasama erkinin SSCB döneminde güçlü yürütme organı yanında oldukça zayıf bir konumda bulunduğu görülmektedir. Özbekistan bağımsızlığını kazandıktan sonra bu erkin de diğer kurumlar gibi zamanla güçlendirilerek liberal demokratik sistemlerdeki gibi kuvvetler ayrılığı ilkesi çerçevesinde bir kuvvet haline dönüştürülmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede Özbekistan Parlamentosu olan Âli Meclis başlangıçta tek kanatlı olarak kurulmuş 250 milletvekilinden oluşan tek meclis iken (Türk 2008: 56) 2004 yılı Anayasa değişiklikleriyle birlikte (URL-3) Âli Meclis’in iki kanatlı hale getirilmiştir. Bunlardan biri 150 milletvekilinden oluşan aşağı kısım Kanunculuk Kanadı (Palata), diğeri de yukarı kısım 100 milletvekilinde oluşan Senato’dur. 100 senatörün 16’sı devlet başkanı tarafından atanmaktadır. Geriye kalan 84’ü ise, her bölgede 6’şar tane olmak üzere il genel meclisleri yani yerel yönetimler tarafından seçilmektedir.

2023 yılında ülkede yapılan referandum Özbekistan Anayasasında önemli değişikliklere yol açmıştır. Referandumla yapılan reformlarda (URL-4) 155 maddeden oluşan anayasa taslağında, anayasaya 27 yeni madde eklenirken 128 maddenin 91'inde değişiklik yapmıştır. Hukukun üstünlüğünü ilke olarak benimseyen reform süreci Ali Meclis'ten hükümete, valilere kadar çeşitli makam ve kurumlara yeni görev ve yetkiler getirmiştir. Buna paralel olarak cumhurbaşkanı yaşanan anayasa değişikliğiyle çeşitli yetkilerini Meclise devretmiş ve bir kişinin en fazla iki kez cumhurbaşkanı seçilebileceği hüküm altına alınmıştır. En fazla iki kez cumhurbaşkanı seçilebilme uygulaması meclis ve senato başkanları, vali, il ve ilçe meclis başkanları, cumhuriyet başsavcısı ve yüksek mahkeme başkanının da bulunduğu üst düzey yetkililere de uygulanması hedeflenmiştir.

Ülke parlamentosu Âli Meclis'in üst kanadı olan Senato üye sayısı da 100'den 65'e düşürülmüştür. Ayrıca Anayasada insan hak ve özgürlükleri, sosyal devlet, aktif bir sivil toplumun oluşturulması, ülkenin yönetsel yapısı ve yönetimi, 2026'dan itibaren il ve ilçe belediye başkanları aynı anda il veya ilçe meclisi başkanlığı görevine seçilemeyeceği gibi yerel yöneticilerin yetkileri konusunda da bazı değişiklikler yapılmıştır. Özerk bölge olan Karakalpakistan Cumhuriyeti'nin statüsünde herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir. Bu reformlarla birlikte ülke güçlü başkanlık sisteminde Yarı Başkanlık sistemine doğru bir dönüşüm gerçekleştirme sürecini büyük ölçüde tamamladığını söylemek mümkündür.

Özbekistan'daki Siyasi Partiler

Ülkedeki siyasi partiler, Özbekistan'ın bağımsızlığını kazandığı 31 Ağustos 1991 tarihinden önce ortaya çıkmaya başlamıştır. 1980'li yılların ikinci yarısında SSCB'de başlayan Glasnost (Açıklık) ve Perestroyka (Yeniden Yapılandırma) politikalarının bir sonucu olarak ülkede başlayan serbestleşme süreci ortaya çıkmıştır. Bu süreçle birlikte Özbek Dili'nin resmi dil olması, dinin toplumsal hayatta yaşanmasının önündeki engellerin kaldırılması yönündeki toplumsal hayatın önündeki kısıtlamaların kaldırılmasına yönelik talepler daha açık bir şekilde dile getirilmeye başlanmıştır (Berdikulov 2015: 155-156). Bunun yanında, ülkenin SSCB'nin pamuk tarlası gibi kullanılmasının bir sonucu olarak Aral Gölü ve çevresinde ortaya çıkan çevresel felaketler de ülke gündemini meşgul etmeye başlamıştır. Bu durum SSCB'de yaşanan özgürlük atmosferinin de tesiriyle siyasi partilerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Ülkenin siyasi partilerle tanışması Çarlık Rusya döneminde ortaya çıkan Ceditçilik akımı ile birlikte başlamıştır. 1905-1917 yılları arasında Çarlık Rusyasına karşı Milli Liberal Hareket başlamış bu da Türkistan'ı etkisi altına almıştır. Böylece Türkistan'da bir dizi siyasi hareketler ortaya çıkmıştır (Adilkhodjaeva 2015: 141). Terakkiyat Perverler, Şurayı İslami,

Özbekistan’da Siyasi Partiler

Turan İttifakı, Türkistan Milli Birliği gibi hareketler bu dönemde ortaya çıkan hareketlerden bazılarıdır. Bu hareketlerin kendilerine ait Necat, Turan, Kengeş, Hurşit, Tüccar gibi basın yayın aracılığıyla siyasi hareketlerini tanıtmaktaydılar. 26 Kasım 1918 yılında Hokand’da Olağanüstü Müslümanlar Kurultayı gerçekleştirerek Türkistan’ın SSCB döneminde geleceği hususunda kararlar almışlardır. Ancak SSCB’nin ülkede denetimi tam olarak ele alması Özbekistan’daki aydınları ortadan kaldırmasıyla sonuçlanmıştır. Böylece 1930’lu yıllarda gerçekleşen bu süreç Komünist Parti ülkeye tam bir hâkimiyet kurmuştur.

Tablo: 1. Özbekistan’da Siyasi Partiler (URL-5)

Milliyetçi Partiler (Türkçü-Turancı Partiler)	İslamcı Partiler	Devletin Devamına İzin Verdiği Partiler
Özbekistan Halk Cephesi Birlik Demokratik Partisi Erk Demokratik Partisi Türkistan Halk Hareketi	Özbekistan Yeniden Doğuş Partisi Adalet Hareketi Hizbullah Türkistan İslam Halk Hareketi	Özbekistan Halk Demokratik Partisi Vatan Terakkiyatı Partisi Sosyal İlerleme Partisi Milli Tiklanış (Dikleniş-Diriliş) Demokratik Partisi Özbekistan Fedakârlar Milli Demokratik Partisi Girişimciler ve İşadamları Hareketi ile Özbekistan Liberal Demokrat Partisi Adalet Sosyal Demokratik Partisi ve Ekolojik Parti

Tablo 1’de Özbekistan’da kurulan siyasi partiler sunulmuştur. Bu partilerin kurulma süreci SSCB’nin 1980’li yıllarında yaşanan değişimin bir sonucu olarak, 28 Mayıs 1989 yılında Özbekistan Halk Cephesi kurulmuştur. Cephenin kurucuları arasında Dr. Abdurrahim Polatov, Dr. Bek Taşmuhammetov Dedecan Hasanov ve Osman Asimov bulunmaktadır (Berdikulov 2015: 151-152). Bu hareket 17 Haziran 1990 yılında Birlik Demokratik Partisi’ne dönüşerek siyasi parti hüviyetine büründü. Ancak parti içerisindeki mücadeleler nedeniyle Birlik Demokrasi Partisi’nden ayrılan Muhammet Salih ve arkadaşları Erk Demokratik Partisi’ni kurarak gibi Milliyetçi (İslamcı-Türkçü) çizgideki partilerin kuruluşunun başlangıcını oluşturmuşlardır (Yulduz 2023: 11). Özbekistan’da milliyetçi çizgide kurulan bir başka parti de Türkistan Halk Hareketi’dir (Türk 2008: 70). Bu hareket Özbekistan Halk Cephesi gibi 1989

yılında ortaya çıkmıştır. Kurucusu Raif Parfıy, Behram Gaybov ve Mehmet Ali Mahmutov'dur. Bu hareketlerin ortak yönü Özbekistan Milli Devleti yerine Turan'ı (Türkistan) öne alan milliyetçi bir siyaseti benimsemiş olmalarıdır. Bu nedenle de Kerimov yönetimi tarafından hoş karşılanılmayarak siyasi hayatın dışına itilmişlerdir.

Özbekistan'da Türkçü-Turancı ideoloji ile kurulan siyasi partiler gibi İslami ideolojiyi benimseyen siyasi partiler de ortaya çıkmıştır. Bu dönemde on beş farklı dini akımın faaliyet gösterdiği ülkenin kuruluş döneminde 1989 yılında Astrahan'da kurulan Özbekistan Yeniden Doğuş Partisi SSCB'de faaliyet göstermeyi amaçlamışken Özbekistan'ın bağımsızlığını kazanması sonrasında 26 Ocak 1991 yılında Taşkent'de kurularak Özbekistan'da faaliyet göstermiştir. Başkanlığına Abdullah Utayev getirilmiştir. Bir başka dini akım Adalet'tir. Bu hareket siyasi bir yapıya kavuşmamıştır. Adalet üyeleri buldukları mahallede İslami kurallar çerçevesinde hayatın yaşanması için gençlik örgütlenmesine gitmişlerdir. Ancak Özbekistan Devleti devlet içerisinde devlet olarak örgütlenmeye çalışan bu hareketi kontrol etmekte güçlük çekmemiştir. İslami Parti olarak ülkede Hizbullah kurulmuştur. Ancak ülkede siyasi bir varlık gösterememiştir. Ülkede bir başka İslami Hareket Türkistan İslam Halk Hareketi 1989 yılında Hokand'da kurulmuştur (Kangas 1994:178-180). Fakat bu partileri kuranlar çeşitli soruşturma-kovuşturma süreçlerinde geçirilerek yıldırılmaya çalışılmışlardır (Ilkhamov 2002: 10). Daha sonra da bu tür milliyetçi ve dini yönelimli partiler ya kurulmalarına izin verilmemiş ya da kapatılmışlardır(Hiro 1994: 180). Ancak ülke yönetiminin izin verdiği devlet kontrolü altında olan partiler kurulmuş ve kurulmasına izin verilmiştir.

Sürecin bu şekilde işleminde, Kerimov'un SSCB döneminde Özbekistan SSCB başkanı olarak görev yapması etkili olduğu gibi ülkenin İstikrarsızlıkların çokça yaşandığı Afganistan'a komşu olmasının da etkisinin olduğunu söylenmektedir. Ülkede, günümüzde, beş tane siyasi parti bulunmaktadır. Bunlar: Özbekistan Halk Demokratik Partisi, Milli Tiklanış (Dikleniş-Diriliş) Demokratik Partisi, Girişimciler ve İş adamları Hareketi ile Özbekistan Liberal Demokrat Partisi, Adalet Sosyal Demokratik Partisi ve Özbekistan Ekoloji Partisi'leridir.

Tablo: 2. Özbekistan Devletinin Devamına İzin Verdiği Siyasi Partiler (URL-6)

Parti Adı	İdeolojik Konumu
Özbekistan Halk Partisi	Sosyal Demokrasi,
Milli Diriliş Partisi	Milliyetçi-Muhafazakâr
Adalet Sosyal Demokratik Partisi	Sosyal Demokrasi ve Hukukun Üstünlüğü

Özbekistan’da Siyasi Partiler

Girişimciler ve İşadamları Hareketi ile Özbekistan Liberal Demokrat Partisi	Liberal Demokrasi,
Özbekistan Ekoloji Partisi	Ekolojik Düşünce

Özbekistan Halk Demokratik Partisi (O‘zbekiston Xalq Demokratik Partiyasi) 14 Eylül 1991 yılında kapatılan Özbekistan Komünist Partisinin yerine 1 Kasım 1991 yılında kurulmuştur (URL-7). Kerimov’un da başkanlığını yaptığı parti, ideolojik olarak sosyal demokrasiyi savunmaktadır (Karshiyev 2024: 131). Ancak milliyetçi bir kimliğe de vurgu yapmayı ihmal etmemektedir. İslam ve Özbek milliyetçiliği arasında bir yaklaşıma sahiptir (Yulduz 2023: 10). Amacını Özbek halkının modernleştirilmesi ülkeyi muasır medeniyet seviyesine çıkarmak olarak belirleyen Özbekistan Halk Demokratik Partisi, Özbekistan’ın bağımsızlığının korunması ve güçlendirilmesi ülkenin sosyal istikrarının, sivil ve etnik uyumunun sağlanmasını kendisine hedef olarak belirlemiştir (Yusupova ve Turayev 2022: 2). Ayrıca ülkede liberal bireyci politikaların aksine sosyal adaletin sağlanması (Jorayev ve Zamanov 2004: 26) korumaya muhtaç ailelerin korunması gibi sosyal devlet uygulamalarını öne çıkarmak temel hedefleri arasındadır.

Bağımsızlığın ilk yıllarında kurulan partilerden bir diğeri de Özbekistan Adalet Sosyal Demokrat Partisi’dir (O‘zbekiston “Adolat” sotsial-demokratik partiyasi). Bu parti 18 Şubat 1995 yılında kurulmuştur (URL-8). İdeolojik olarak sosyal demokratik bir yönelime sahip olan parti adalete ve hukukun üstünlüğüne yaptığı vurgu ile Özbekistan Halk Partisinden ayrılmaktadır (Karshiyev 2024: 133). Partinin temel amacı Özbekistan’ın bağımsız bir devlet olarak sürdürmesine çaba göstermek; hukuk devletini esas alan demokratik bir devlet kurmaktır. Ayrıca sosyal adaleti toplum hayatının her kısmına yaymak ihtiyaçlı kesim için gerekli sosyal korumayı sağlamak için gerekli katkıyı sağlamak şeklinde belirlenmiştir (Jorayev ve Zamanov 2018: 27; Xoliqova R. E. 2021: 64). Bu nedenle parti, gelişmiş ülkelerdeki sosyal demokrat partilerle ilişkiler kurmayı ve uluslararası sosyal demokrat hareketlere aktif olarak katılmayı amaçlamaktadır.

Özbekistan Milli Diriliş Demokratik Partisi (O‘zbekiston Milliy Tiklanish Demokratik Partiyasi) ilk olarak 20 Haziran 1995 yılında kuruldu (URL-9). Özbekistan Milli Diriliş Partisi ülkedeki çeşitli partilerin birleşmesi sonucu ortaya çıkan bir siyasi partidir. Birleşme süreci 1992 yılında kurulan Vatan Terakkiyatı Partisi ile 1999 yılında kurulan Milli Demokratik Parti “Fedakârlar” Nisan 2000 yılında düzenlemiş oldukları ortak kongre ile birleşmişlerdir. Daha sonra 2008 yılında ise Milli Diriliş Partisi ile Özbekistan Fedakârlar Milli Demokratik Partisinin

(O‘zbekiston “Fidokorlar” Milliy Demokratik Partiyasi) birleşmesini hedefleyen kurultayda Özbekistan Milli Diriliş Demokratik Partisi kurulmuş oldu (Xoliqova R. E. 2021: 64). Milliyetçi bir kimliğe sahip olan bu parti ideolojik olarak milliyetçi-muhafazakâr bir çizgide durmaktadır. Bu çerçevede Özbekistan Cumhuriyeti vatandaşlarında milli kimlik bilincinin, milli gururun, vatana bağlılığın ve sevginin geliştirilmesini Milli Diriliş Demokratik Parti kendisine esas hedef olarak belirlemiştir. Bunun için ülkenin yurtseverlerini kendi saflarında birleştirmek, entelektüel ve yaratıcı potansiyellerini Özbekistan'ın menfaatleri doğrultusunda harekete geçirmek ve ülkenin uluslararası itibarını arttırma çabasında olduğunu belirtmektedir.

Ülkede günümüzde faaliyet gösteren bir diğer parti de Girişimciler ve İşadamları Hareketi ile Özbekistan Liberal Demokrat Partisi’dir (O‘zbekiston Liberal-demokratik partiyasi-O‘zLiDeP) (URL-10). Bu parti 15 Kasım 2003 yılında kuruldu. İdeolojik olarak adında da anlaşılacağı gibi liberal demokrasiyi ve ekonomide serbest pazarı savunmaktadır. Partinin ülkedeki girişimcileri ve iş adamlarını siyasi bir güç haline getirerek onların ülkedeki ekonomik alanı güçlendirmesine katkı sağlamayı hedeflemiştir (Jorayev ve Zamanov 2018: 28). Ayrıca icatçılar, bilim insanları ve tüm vatandaşların girişimciliğini ve öncülük yapması gibi özelliklerini geliştirerek ülkede bilimsel ve teknik gelişmeleri de artırmayı amaçlamaktadır (Norbayev 2023: 5-7). Bu sayede ülke siyasetinde liberal partilerin ve liberalizmin de yer edinmesini ve çok partili hayatın Batıdaki anlamında gerçek yerini bulması ve bu sayede demokratik bir ortamın oluşması amaçlanmıştır.

Özbekistan’da faaliyet gösteren bir diğer parti de Özbekistan Çevre (Ekoloji) Partisi’dir (Arabovna 2023: 106). Ağustos 2008 Özbekistan’ın Çevre Hareketi olarak kurulan bu oluşum Ocak 2019 yılında parti haline getirilmiştir. Özbekistan Çevre Partisi 24 Ocak 2019 yılında Özbekistan Adalet Bakanlığı tarafından tescil edilerek siyasi hayattaki yerini almıştır (Jorayev ve Zamanov 2018: 28). “Yeşil Ekonomi” fikrini kendisine rehber edinen bu partinin ana hedeflerinden biri Ülkenin SSCB sömürü düzeni içerisinde “Pamuk Tarlası” olarak görülmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan Aral Gölü’nün yok olması tehlikesi gibi tehlikeleri ortadan kaldırmaktır (Shokirova 2023: 18-20). Bir başka ana hedef ise ülkede mevcut olan insanlara ve gelecek nesillere uygun çevre koşullarında yaşamalarını sağlayacak sağlıklı bir çevre için mücadele etmeyi amaçlamıştır. Bu amaçlar doğrultusunda çevrenin sağlığını iyileştirecek, toplumun tüm gücünü ve potansiyelini harekete geçirerek, bunların makul

kullanım haklarının ve koşulsuz gözetilmesinin sağlanmasına yönelik yenileme süreçlerini derinleştirmek için çabalamak bu partinin başlıca faaliyetleri olarak sunulmuştur (URL-11).[†]

SONUÇ

Bu çalışma Özbekistan’daki siyasi hareketleri ve kurulan siyasi partileri incelemeyi amaçlamıştır. İç savaşların yaşandığı Afganistan, Tacikistan gibi ülkelerde ve kuzey komşusu Kazakistan’da Kazaklarla Ruslar arasında yaşanan sorunlar Özbekistan’ı tehdit etmekteydi. Bu ülkelerin sorunlarını iyi okuyan Kerimov yönetimi seküler bir anlayış çerçevesinde çok partili sistemin hâkim olduğu demokratik bir rejimi benimsemiştir. Ancak belirtilen iç ve dış tehditler nedeniyle benimsenen sisteme aşamalı bir geçişi benimsemiştir. Bu çerçevede SSCB’deki tek partinin hâkim olduğu güçlü kuvvetler birliği sistemi, yürütme organının güçlü olduğu ve bu kuvvetin de başkanda toplandığı bir sistem şekline dönüşmüş ancak 2023 yılında yapılan değişikliklerle birlikte yönetim yarı başkanlık sistemine dönüşmüştür.

Siyasi yapısı oldukça merkezi bir şekilde inşa edilen ülkede siyasi hayat da buna göre şekillenmiştir. Benimsen seküler anlayış çerçevesinde ülke bütünlüğü için tehlikeli olabileceği düşünülen milliyetçer, dini kimliği öne çıkaran muhalif oluşumlar ve partiler tasfiye edilmiştir. Demokrasinin gereği olan çok partili hayata kontrollü bir şekilde geçiş sağlanmıştır. Bu çerçevede ülkede günümüzde beş tane partinin etkin bir şekilde faaliyet gösterdiği görülmektedir. Özbekistan Komünist Partisinin yerine oluşturulan Özbekistan Halk Demokratik Partisi bunlardan biridir. Diğer partiler ise ülkenin iktisadi ve sosyal ihtiyaçları çerçevesinde liberal anlayıştan sosyal demokrasiye uzanan bir yelpazede ortaya çıktığı anlaşılmıştır. Milli Tiklanış (Dikleniş-Diriliş) Demokratik Partisi ise ülkede Özbek milliyetçiliğini öne çıkaran bir partidir. Girişimciler ve İşadamları Hareketi ile Özbekistan Liberal Demokrat Partisi, Adalet Sosyal Demokratik Partisi bu amaçla kurulan partilerdir. Ayrıca ülkenin SSCB sömürü düzeni içerisinde “Pamuk Tarlası” olarak görülmesi nedeniyle Aral Gölü’nün yok olması tehlikesi gibi tehlikeleri ortadan kaldırma amacına yönelik kurulan Özbekistan Çevre (Ekoloji) Partisi de siyasi hayatta etkin olan partilerden biridir.

EXTENDED ABSTRACT

Political Parties, in representative democracies, are political organizations that represent the interests and political will of groups, classes and different layers in society. Political parties are one of the main institutions of today's societies. At the same time, political parties, as institutions that undertake important functions in representative democracies, have had an

---

[†] <http://eco.uz/> (E.T. 13.04.2024).

important role in directing the formation and development of political will in countries, influencing the political participation and decision-making processes, and exercising political power. Like other countries governed by democracy, political parties in Uzbekistan have an important place in the country's politics as an important element of political life.

Many political movements emerged in Uzbekistan, an important country of Turkestan, both during the Russian rule and during the period when it gained independence. Some of them have also become political parties. As a result of Tsar Nicholas making various concessions towards the Constitutional Monarchy to the revolutionaries in the 1905 Revolution, the Turks in this country also tried to form various political formations. It was observed that these formations continued during the 1917 October Revolution. In this context, it is possible to talk about the existence of movements such as Yash Uzbeks and Cedits in the Uzbek Khanates. However, with the establishment of the USSR and consolidation of its dominance, these movements were liquidated. Such movements were not allowed until the 1980s. However, the atmosphere of freedom brought by the idea of change that began to emerge in the USSR in the second half of the 1980s paved the way for new political formations in the country. Many political parties were established in Uzbekistan, which gained its independence on August 31, 1991.

This study aims to examine the political parties established in Uzbekistan, an independent state in 1991. The data in the study were obtained as a result of examinations of Turkish, Uzbek and English publications and websites. For this purpose, in the first part of the study, the emergence of Uzbekistan as an independent state after 1990 is discussed. In this section, the change in the administrative and political structure of the country under the influence of both the internal and external dynamics of the Soviet Union in the 1980s and the reflection of this change on Uzbekistan are revealed. It is understood that this was a period when both nationalist and religious political formations emerged in Uzbekistan. During this period, while Uzbekistan was dealing with the Fergana events internally, the external problems in the countries where Uzbeks lived heavily were affecting the country.

In the second part of the study, the development process of Uzbekistan's political structure is discussed. While the political structure of the country was a republic affiliated with the USSR. There was a political structure in which the executive was strong in the form of a union of councils led by the Communist Party under single-party rule, the process of changing the political structure of the country, which transitioned to a democratic regime with the

collapse of the USSR, was revealed. In the third part of the study, the political parties established in the country were examined.

The problems between Kazakhs and Russians in countries such as Afghanistan and Tajikistan, where civil wars took place, and in its northern neighbor Kazakhstan, were threatening Uzbekistan. Having read the problems of these countries well, the Kerimov administration adopted a democratic regime dominated by a multi-party system within the framework of a secular ideology. However, due to the mentioned internal and external threats, a gradual transition to the adopted system was adopted. In this context, the strong union of powers system in the USSR, dominated by a single party, turned into a system in which the executive body is strong and this power is concentrated in the president, but with the changes made in 2023, the administration turned into a semi-presidential system.

In the country, whose political structure is built in a very centralized way, political life is shaped accordingly. Within the framework of the initially adopted secular ideology, opposition formations and parties that emphasized national and religious identity, which were thought to be dangerous for the unity of the country, were liquidated. A controlled transition to multi-party life, which is a requirement of democracy, has been achieved. In this context, it is seen that five parties are operating effectively in the country today. The Uzbekistan People's Democratic Party, which was established to replace the Uzbekistan Communist Party, is one of them. It has been understood that other parties emerged in a spectrum ranging from liberal understanding to social democracy within the framework of the economic and social needs of the country. National Tiklanış (Dikleniş-Resurrection) Democratic Party is a party that highlights Uzbek nationalism in the country. The Entrepreneurs and Businessmen Movement, the Uzbekistan Liberal Democratic Party, and the Justice Social Democratic Party are the parties established for this purpose. In addition, the Uzbekistan Environment (Ecology) Party, which was established to eliminate the dangers such as the danger of extinction of the Aral Sea due to the country being seen as a "Cotton Field" within the USSR exploitation system, is one of the active parties in political life.

KAYNAKÇA

- Adilkhodjaeva, S. (2015). Development of Parliamentarianism in Uzbekistan, *Himalayan and Central Asian Studies* Editor: K. Warikoo Guest Associate Editor: Mirzokhid Rakhimov, 19(3-4), 136-149.
- Arabovna, A. N. (2023). Mustaqillik Yillarida O'zbekiston Respublikasida Tashkil Etilgan Siyosiy Partiyalar, *Tadqiqotlar*, 28(1), 104-107.
- Asker, A. (2021). Özbekistan'da Anayasal Dönüşüm ve Siyasi Rejimin Niteliği, S. Yılmaz (Ed.), *Özbekistan içinde* (297-320), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Baxodirovich, A. (2023). O'zbekistonning Yangi Tarixi, *Научный Фокус*, 1491-1496.
- Berdikulov, S. (2015). Formation of Multiparty System in Uzbekistan, 1985-2014, *Himalayan And Central Asian Studies*, Editor: K. Warikoo Guest Associate Editor: Mirzokhid Rakhimov, 19(3-4), 150-157.
- Doston, T. (2023). Siyosiy Partiya-Siyosiy Tizimning Muhim Instituti Sifatida Tashkil Topishi, *Theory and Analytical Aspect of Recent Research*, 2(16), 182-188.
- Hiro, D. (1994). *Between Marx and Muhammad, The Changing Face of Central Asia*, London: Harper Collins Publishers.
- Husanov, O. (2022). *Konstitutyaviy Huquq*, Toshkent: Yuridik Adabiyotlar Publishing.
- Ilkhamov, A. (2002). Controllable democracy in Uzbekistan, *Middle East Report*, (222), 8-10.
- Jorayev, N., Zamanov, A. (2004). *O'zbekiston Tarixi*, Tashkent: Oqituvchi.
- Jorayev, N., Zamanov, A. (2018). *O'zbekiston Tarixi (Mustaqillik Davri)*, Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.
- Kangas, R. D. (1994). Uzbekistan: Evolving Authoritarianism, *Current History-New York Then Philadelphia-*, 93, 178-182.
- Kuleshova, N. (2014). Certain Specific Features of the Party-political System of the Republic of Uzbekistan, *Russia and the Moslem World*, (12 (270)), 60-67.
- Norbayev, S. Q. (2023). O'zbekiston Respublikasi Siyosiy Partiyalarning Siyosiy va Ijtimoiy Ahammiyati, *Sicientific Progress*, 4(5), 4-8.
- Özlem, K. (2013). Kerimov Yönetiminde Özbekistan'ın İç ve Dış Politikasının Analizi (1991-2012), *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 7, 29-51.
- Qarshiyev, N. (2024). O'zbekistonda Siyosiy Partiyalar Mafkuralari Shakllanishining O'ziga Xos Xususiyatlari, *UzMU xabarları*, 1(1.3), 130-134.
- Seferov, R., Ayhan, A. (2008). Sovyet Döneminden Günümüze Ahıska Türklerinin Yaşadıkları Coğrafyaya Göçlerle Birlikte Genel Bir Bakış, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 24, 333-352.
- Shokirova, F. (2023). *Sovyet Dönemi Özbekistan'ı Lideri Şeref Reşidov (1917-1983)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi (BDT).
- Tojibayevich, X. (2022). Siyosiy Partiyalarning Maqsadları, Funksiyaları va O'ziga Xoshlığı, *Euroasian Journal of Academic Research*, 2(10), 119-124.
- Toltay, F. (2022). Muhammed Salih'in Şiirindeki Muhalif Görüşlerin İncelenmesi, *Yesevi Üniversitesi Bülteni*, №4 (126), 118-132.

- Türk, F. (2008). Tarnsformasyon Sürecinde Özbekistan'da Siyasal Partiler ve Özbek Muhalefet Liderlerinin Türk-Özbek İlişkileri Üzerine Etkileri, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 53-81.
- URL-1: <https://www.trt.net.tr/uzbek/turk-dunyosi/2016/12/05/o-zbekistondagi-saylovlar-tarixi-623724> (Erişim: 11.12.2023).
- URL-2: <https://lex.uz/uz/docs/-2371162> 98. Maddenin 6. Bendinden sonraki kısım (Erişim: 15.04.2024).
- URL3: <https://lex.uz/uz/docs/-41098> 76. Madde (Erişim: 15.04.2024).
- URL-4 <https://saylov.uz/oz/elections-and-referendums/page/13> (Erişim: 15.04.2024).
- URL-5: Literatürden faydalanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.
- URL-6: Literatürden faydalanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.
- URL-7: <http://www.xdp.uz> (Erişim: 13.04. 2024).
- URL-8: <http://www.adolat.uz> (Erişim: 13.04.2024).
- URL-9: www.mt.uz (Erişim: 13.04.2024).
- URL-10: <http://eco.uz/> (Erişim: 13.04.2024).
- Xoliqova, R. (2021). *O'zbekistonning Eng Yangi Tarixi*, Toshkent.
- Yulduz, S. (2023). O'zbekistonda Siyosiy Partiyalarning Vujunga Kelishi va Takomilashuvi. *Songi Ilmiy Talimiy Tadqiqotlar Nazariyasi*, 3(6), 9-13.
- Yusupova, S., Turayev, A. (2022). Activity of Political Parties in Uzbekistan: Formation and Development Prospects, *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*, 15, 1-4.
- Zlotnik, M. (2003). Yeltsin and Gorbachev: The Politics of Confrontation, *Journal of Cold War Studies*, 128-164.
- Бобобеков, Х., Каримов, Ш., Содиков, М. et al. (2000). *Ўзбекистон Тарихи (Қисқача Малумотнома)*, Тошкент: Шарк Нашриёт.

Makale Bilgileri/Article Information

<i>Etik Beyan:</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan edilir.	<i>Ethical Statement:</i>	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
<i>Çıkar Çatışması:</i>	Çalışmada kişiler veya kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.	<i>Conflict of Interest:</i>	The authors declare that declare no conflict of interest.
<i>Yazar Katkı Beyanı:</i>	Çalışmanın tamamı yazar tarafından oluşturulmuştur.	<i>Author Contribution Declaration:</i>	The entire study was created by the author.
<i>Mali Destek:</i>	Çalışma için herhangi bir kurum veya projeden mali destek alınmamıştır.	<i>Financial Support:</i>	The study received no financial support from any institution or project.